

Pædagogisk grundlag for Rudolf Steiner dagtilbud

Beskrivelse af børnesyn, pædagogisk
praksis og læringsmiljø

Forord

Det pædagogiske grundlag for Rudolf Steiner dagtilbud, som beskrives på de kommende sider er udarbejdet som svar på et nyt nationalt pædagogisk grundlag, som ministeriet har formuleret. Det nationale pædagogiske grundlag skal ses i relation til arbejdet med styrkede pædagogiske læreplaner, som regeringen satte i gang i 2016.

Hensigten med at kræve, at alle dagtilbud formulerer pædagogisk grundlag og nye læreplaner er, at sikre at det enkelte dagtilbud er i stand til at beskrive sin pædagogik ud fra det nationale pædagogiske grundlag og tilrettelægge pædagogiske aktiviteter, der tilbyder barnet mulighed for leg, læring og dannelse i mange dimensioner. Regeringens mål er at sikre barnets læring i de tidlige år for derved at give alle børn lige muligheder og forebygge negativ social arv. Den nye dagtilbudslov forventes vedtaget i 2018.

Rudolf Steiner dagtilbud har en anden pædagogik og et andet børnesyn, end det som almindeligvis udøves i danske dagtilbud. De styrkede læreplaner og ændringerne i dagtilbudsloven er en kærkommen mulighed for at udarbejde en samlet beskrivelse af pædagogikken i Rudolf Steiner dagtilbud ud fra de overskrifter og temaer, der er nævnt i det nationale pædagogiske grundlag. Hensigten har været så vidt muligt at beskrive pædagogikken i et sprog, som alle uden forudgående kendskab til Rudolf Steiner pædagogik kan læse og forstå.

Sammenslutningen af Rudolf Steiner Dagtilbud består af ca. 70 dagtilbud, som hver dag passer omkring 2300 børn. Det pædagogiske grundlag i publikationen er udarbejdet i en proces, hvor alle dagtilbud har været inviteret til at deltage i samtaler om formuleringer samt komme med forslag, rettelser og eksempler. Samtalerne er foregået på regionale møder rundt om i landet under ledelse af Birgitte Ravn Olesen, lektor i kommunikation på RUC. Teksten er til sidst godkendt af sammenslutningens landsledelse og stilles nu frit til rådighed til det enkelte dagtilbuds arbejde med at beskrive den pædagogiske praksis på stedet.

Kommentarer modtages gerne på info@rudolfsteinerdagtilbud.dk

UDGIVET AF

Sammenslutningen af Rudolf Steiner
Dagtilbud, januar 2018

LAYOUT

Mette Bygholm Kaspersen, MPIXEL

ILLUSTRATIONER

Tine Barfod

PUBLIKATIONEN

er tilgængelig via
www.rudolfsteinerdagtilbud.dk

MEDLEMMER kan hente teksten
som word-fil i "skattekisten"

Indhold

Indledning	6
Rudolf Steiner og pædagogikken	8
Det lille barn	10
Dannelse	12
Læringsmiljø	14
Leg	16
Læring	18
Børnefællesskaber	20
Forældresamarbejde	22
Udsatte børn	24
Overgange	26

Indledning

Alle danske Rudolf Steiner dagtilbud har fælles værdier, som bygger på Rudolf Steiners impuls og menneskesyn. Men Rudolf Steiner dagtilbud er i praksis meget forskellige i forhold til, hvordan pædagogikken udfoldes på stedet.

Et vigtigt aspekt i Rudolf Steiners impuls er opfattelsen af, at barnet er født med en indre kerne. Den voksne, som arbejder pædagogisk ud fra den impuls, forholder sig til barnet ud fra den forståelse. Den indre kerne skal næres så barnet udvikler sig til et unikt menneske, der kender og tror på sig selv og sin mulighed for at virke i verden alene og i fællesskab med andre.

Teksten på de kommende sider beskriver Rudolf Steiner pædagogikken ud fra temaerne i det nationale pædagogiske grundlag, som fremover er grundlag for arbejdet med pædagogiske læreplaner samt for dokumentation og evaluering af barnets læringsmiljø i det enkelte dagtilbud.

Rudolf Steiner og pædagogikken

Rudolf Steiner (1861 – 1925), videnskabsmand og filosof født i Østrig, har givet de grundlæggende impulser til Rudolf Steiner pædagogik eller Waldorfpædagogik, som det også kaldes særligt i andre lande.

Rudolf Steiner havde et akademisk udgangspunkt i naturvidenskab og erkendelsesteori. Derudover havde han en evne til at fornemme og beskrive oversanselige fænomener, som førte til et virke som åndsforsker. Han udgav ca. 20 bøger og holdt over 6000 foredrag, hvor han beskrev mennesket, naturen og verden, som udover det, som kan undersøges naturvidenskabeligt, også har et åndeligt indhold. Han gav anvisninger til, hvordan andre gennem meditation og skoling kan nå til samme åndsvidenskabelige erkendelser.

I 1907 skitserer Rudolf Steiner for første gang sine tanker om, hvordan barnet skal opdrages ud fra et spirituelt menneskebillede. Dette menneskebillede beskriver mennesket som en fysisk eksistens, der er en materiel manifestation af nogle åndelige kvaliteter, som virker skabende ind i det fysiske, og kun kan erkendes eller skues åndeligt. Rudolf Steiner beskriver, at der i alle mennesker er noget individuelt åndeligt, som har en eksistens gennem flere liv (reinkarnation). Og at hvert menneske har en overordnet udviklingsvej (karma), som virker som en rød tråd gennem hele livet. Dette spirituelle menneskebillede danner udgangspunkt for Rudolf Steiners pædagogik.

Rudolf Steiners tanker er blevet grebet af forældre og af praktikere, som har forsøgt sig med at udfolde pædagogikken i en hverdag med mange små børn. Gennem denne praksis er der opstået en pædagogisk tradition og faglighed, som ligger til grund for uddannelse af Rudolf Steiner pædagoger og for hverdagen i et Rudolf Steiner dagtilbud som børnehave, vuggestue, dagpleje og børnehus.

Det lille barn

I Rudolf Steiner pædagogikken ser vi det lille barn som stærkt sansende, nysgerrigt og fantasifuldt. Ethvert barn skal behandles som et unikt individ, der udvikler sig i sit eget tempo, således at barnets individuelle indre folder sig ud gennem opvæksten.

Pædagogikken bygger på den iagttagelse, at barnet frem til 7-årsalderen lærer gennem efterligning. De voksnes opgave er derfor at være efterlignelsesværdige i alt, hvad de gør. Voksne skal tilstræbe at være autentiske og engagerede, ikke blot i kontakten til børnene, men også i deres forhold til ting og handlinger. Når der bages brød, så æltes dejen på et bord og der formes boller, så børnene kan følge med, deltage og efterligne arbejdet med at bage i deres leg.

Vi lægger vægt på, at barnet er i en dannelsesproces, som vi skal have respekt for, når vi skaber rammerne omkring det. Barnet vil og kan selv række ud efter verden. Det lærer gennem sine sanser, hvor det smager, lugter, lytter, mærker og føler på sine omgivelser, og får derved en inderlig erfaring med alt omkring sig. Barnet over sig i alle vågne timer på at lære at mestre bevægelse, sprog og tænkning, som danner grundlag for al senere læring.

Barnet har brug for at være i et stimulerende miljø, formet af indsigtfulde voksne mennesker, der bestræber sig på at være værdifulde og tydelige forbilleder. Derfor tilstræber vi at forme dagtilbuddets pædagogiske praksis på en sådan måde, at barnet oplever at blive inviteret ind i et anerkendende og omsorgsfuldt miljø, fyldt med impulser til udvikling og læring. Det skal kalde på barnets lyst til at udforske bevægelse på alle niveauer, til at afprøve og udvikle sit sprog, og til at lære sig at skabe indre billeder og forestillinger.

Før barnet kan begynde at lære, skal det opleve nærvær og kontakt med voksne, som det har tillid til. Barnet har brug for at mærke de voksnes interesse og at de voksne lytter og indlever sig i dets behov. Når barnet har fået en tilknytning til de voksne og kan finde ro inde i sig selv, er det klar til at deltage i et fællesskab og lære nyt. Den tilknytning kan skabes, når pædagogerne er til stede som autentiske, tydelige mennesker, der er parate til at bruge, udtrykke og udvikle sig selv.

Social dannelse sker gennem vores samværskultur, hvor alle deltager i og har betydning for fællesskabet. I garderoben og ved måltider lærer børnene at tage hensyn og vente på hinanden. I daglige sanglege lærer barnet både at være i centrum, og at lade andre være midtpunkt. I børnenes frie leg oplever de at skabe i fællesskab, og at der i fællesskabet er plads til den enkelte. Gennem venskaber og konflikter lærer børnene sig selv og de andre at kende, og at sætte grænser og samarbejde.

Kulturel dannelse sker gennem den måde hverdagslivet formes på og gennem de ting, handlinger og holdninger, som barnet omgives af. Vi lægger vægt på, at børnene er i en smuk æstetisk ramme; fx at bordet, vi spiser ved, er indbydende dækket med blomster, levende lys og opdækning foran hver plads, så barnet kan se, at lige her skal jeg sidde og spise. Rim og remser, sange, eventyrtælling og årstidsfester henter kulturelt indhold ind i hverdagen med glæde og fantasi. Desuden lægger vi vægt på, at børnene lærer at holde af og føle respekt for naturen.

Moralsk dannelse sker i den daglige omgang med hinanden. Vi forventer, at alle behandler hinanden og tingene omkring os respektfuldt. Vi viser børnene, at der findes værdier, som det er værd at værne om. Børnene hører hver dag fortællinger, som inspirerer til at forstå verdens mangfoldighed og viser veje til at handle i livet.

Social, kulturel og moralsk dannelse handler om at lære respekt for sig selv, andre og sine omgivelser. Det ser vi som grundlæggende for at kunne agere som individ i et demokratisk samfund.

Dannelse

Læringsmiljø

Når barnet føler sig tryk, vil det åbne sig for nye indtryk og have lyst til at lege og lære. Et sundt og stimulerende læringsmiljø er karakteriseret ved, at barnet oplever nærvær, ro og sjælelig varme, glæde, begejstring og humor.

Barnet har brug for en overskuelig hverdag, som det kan orientere sig i. I et Rudolf Steiner dagtilbud er hele dagen formet i en fast rytme, som veksler mellem voksenstyrede fælles aktiviteter og fri leg. Ugen forløber i en struktur, som gør dagene genkendelige for børnene. Årstiderne markeres med bestemte aktiviteter, pynt, farver og fester. Meningen med strukturen er at give barnet mulighed for at opleve verden omkring sig som genkendelig og meningsfuld.

Barnet lærer gennem alt, hvad det møder, derfor skaber vi omgivelser og handlinger omkring barnet, som understøtter dets sanselige, kognitive, emotionelle og sociale udvikling:

Barnet stimuleres sanseligt og kognitivt ved at være i omgivelser, der er harmoniske og ved at møde materialer af god kvalitet, typisk naturmaterialer, som dufter, smager og føles forskelligt. I fælles aktiviteter som eventyrfortælling og sangleg stimuleres barnets forestillingsevne og indre billeddannelse. Arbejdet frem til årstidsfester giver barnet sanselige erfaringer med og begreber for fx "høst", når det er med til at høste korn, kværne mel, bage brød eller kerne smør, som på festdagen indtages i fællesskab. De fysiske aktiviteter understøttes af sange, rim og remser, som giver ord og begreber på fx "høst". Sammenhængen mellem fysiske aktiviteter, fortælling og udtryksformer som fx tegning og maling gør, at barnet danner begreber ud fra de sanselige oplevelser og indre billeder.

Barnet stimuleres emotionelt ved at lege med andre børn og ved samvær med pædagogerne. Det får mulighed for at udvikle empati og medfølelse, når det oplever, hvordan alle hjælper hinanden, venter på hinanden og accepterer hinandens forskelligheder. Barnets tætte relationer til pædagogerne udvikles og plejes gennem fælles aktiviteter som det fælles måltid og den daglige fortælling, og gennem mere individuel kontakt fx i garderoben, ved madlavning, på gåture og når det lille barn skal have omsorg og pleje.

Endelig stimuleres barnet socialt gennem fællesskabet med de andre børn såvel i voksenstyrede aktiviteter som i fælles leg.

Legen er barndommens sprog. Den fantasifulde leg skabes ud fra det, der er for hånden i kombination med oplevelser, barnet har haft. I legen lever barnet det, som det møder omkring sig ved at efterligne og afprøve.

Jo simple barnets legetøj er, jo bedre kan det udvikle sin fantasi; dukken skal både kunne være glad og ked af det, klodserne skal både kunne bruges til at bygge et slot og gøre det ud for tilskuere omkring en racerbane. I legen øver barnet sig hele tiden. Og i legen bearbejder barnet sine oplevelser og erfarer, at det er muligt at bruge sin fantasi til sammen andre børn at skabe et fælles univers, hvis rammer alle må indordne sig under og bidrage til. I den frie leg kan børnene lege alene eller med hinanden. Det vigtige er, at fantasien udfoldes og roller og begreber prøves af. Det bidrager til at skabe en social fleksibilitet i barnets indre. Den frie leg danner derfor udgangspunkt for barnets individuelle, sociale og demokratiske dannelse.

Vi lægger vægt på, at der er god tid til at lege, og at alle leger på mange måder. I dagtilbuddet skal der være plads til hurtigt løb, stille madlavningsleg i sandkassen, koncentreret opbygning af hule, omsorgsfuld pleje af dukken, voldsom kamp mod dragen osv. Vi opfordrer og inspirerer børnene til at lege med forskellige børn og at prøve forskellige roller i legene. Mens børnene leger, er pædagogerne optaget af hverdagens gøremål. De laver noget, der skal bruges i dagtilbuddet, og som børnene kan efterligne i leg eller deltage i som fx madlavning, ordne vasketøj, lave bål eller reparere legetøj. Samtidig er pædagogerne til stede og kan understøtte, gribe ind eller stimulere, når det er relevant.

Pædagogernes praktiske og fælles pædagogiske aktiviteter, fx ture i naturen, oprydning og historiefortælling bidrager til, at børnene får et fælles udgangspunkt, som de kan spejle og forvandle i legen. Det gør det lettere for dem at finde sammen om fælles leg.

Leg

Læring

I Rudolf Steiner pædagogikken lægger vi vægt på, at barnet lærer at være i verden som sig selv. Det lærer barnet først og fremmest gennem leg og ved at blive mødt af tydelige, nære og omsorgsfulde pædagoger, som det kan efterligne. Derfor skal pædagogen være et forbillede i alt, hvad han eller hun gør fra modtagelsen af forælder og barn om morgenen til oprydning på legepladsen før lukketid.

Barnet vil gennem sin tid i dagtilbuddet lære at blive selvhjulpne ved fx af- og påklædning. Det vil lære sin krop at kende og udvikle sin grov- og finmotorik gennem alle dagens aktiviteter. I dagtilbuddet ønsker vi at bruge omgivelserne; ved at løbe i sand, klatre i træer, grave huller, save brænde, lytte til fuglene, undersøge dyrespor osv. skærpes børnenes opmærksomhed og motorik.

Forudsætningen for at det unge og voksne menneske kan tænke og agere kreativt og innovativt er, at det som barn stimuleres til at udvikle en rig indre billedverden. I en verden, hvor billedmedier fylder meget, møder barnet konstant færdige ydre billeder, som ikke stimulerer dets egen indre billeddannende aktivitet. Vi forsøger, særligt gennem fortælling og eventyr, at vise arketyperiske kvaliteter, som kan inspirere børnene til at bruge deres fantasi og danne deres egne billeder. Ligesom børnene, uanset køn, deltager på lige fod i alle aktiviteter, og alle prøver rollerne som prinsesse, ridder eller heks.

Vi søger at udvikle barnets følelsesliv ved at understøtte det i at lytte til og udtrykke sig selv. Barnet udvikler sit sprog gennem samtale og fortælling, fri leg, sange, rim og remser. Barnet udvikler sine fysiske kompetencer gennem daglige gøremål som at tegne og male, feje, skrælle gulerødder, slæbe brænde. Op til årstidsfesterne deltager barnet i forberedelserne, hvor der fx til påskefesten skal sys kyllinger, og til lanternefesten skal laves lygter til levende lys. Barnet lærer ved at prøve, fejle og prøve igen, indtil det lykkes. Pædagogen skal støtte barnet i at komme igennem processen, såvel ved at lære det håndværket som ved at træne tålmodighed, ihærdighed og fordybelse.

Det er eksistentielt vigtigt, at barnet føler sig som en del af et fællesskab. Fra fødslen sker tilknytningen til forældrene og den nære familie. Når barnet begynder i dagtilbud, skal det føle sig som en del af fællesskabet dér. Basis herfor er, at barnet føler tryghed ved pædagogerne og at det føler sig set og anerkendt, som den det er.

Børnenes fællesskab udvikles gennem leg, fælles aktiviteter og en oplevelse af at være i og bidrage til fællesskabet. I legen lærer børnene deres egne grænser og behov at kende, de afprøver forskellige roller og lærer af hinanden. Igennem aktiviteter som sangleg, dukketeater og årstidsfester får børnene en fælles fortælling, som bidrager til oplevelsen af at være del af fællesskabet. Gennem disse aktiviteter lærer børnene desuden som gruppe at vente og at lytte til og lade sig inspirere af hinanden og pædagogerne. Alle hverdagens gentagne aktiviteter som måltider, af- og påklædning og ture ud af huset er med til at styrke oplevelsen af at være en gruppe, der venter på og tager hensyn til hinanden.

Pædagogens opgave er at sikre, at alle børn er en del af fællesskabet og at være opmærksom på, at det er muligt at tage del på forskellige måder. Der vil i mange børnegrupper være børn med særlige udfordringer og behov, det kan styrke de andre børns kompetencer i forhold til at rumme forskellighed.

En forudsætning for, at barnet kan føle sig som en del af fællesskabet er, at det faktisk er til stede. Børn, som jævnligt er væk eller først kommer, når dagen er i gang, kommer let på overarbejde, når de skal finde ind i børnefællesskabet og hverdagens rytme. Dog kan særligt det lille barn have brug for en fridag.

De daglige strukturerede fælles aktiviteter i Rudolf Steiner dagtilbuddet gør det naturligt, at alle deltager i og bidrager til fællesskabet. Det betyder, at det barn, der har svært ved at deltage i fx en maleaktivitet eller fælles gåtur, vil blive hjulpet til at komme ind i fællesskabet. Jo ældre barnet er, jo større forventninger kan pædagogerne have til, at barnet kan mærke og forholde sig til egne og andres behov og til, at det kan bidrage til fællesskabet.

Børnefællesskaber

Forældresamarbejde

I et Rudolf Steiner dagtilbud tilstræber vi, at barnet oplever, at der er sammenhæng mellem familien hjemme og fællesskabet i dagtilbuddet. Barnet skal opleve, at de voksne gensidigt respekterer og viser imødekommenhed i forhold til hinanden.

I mange Rudolf Steiner dagtilbud bidrager forældre til at vedligeholde hus og have på arbejdsdage, ligesom de – hvis rammerne tillader det – inviteres med til årstidsfester. Her møder forældrene ikke blot pædagogerne, men også hinanden og dagtilbuddets øvrige børn, så de kommer tættere på de mennesker og oplevelser, der er vigtige i deres barns hverdag. Sådanne arrangementer bidrager til at barnet oplever sammenhæng mellem familie og dagtilbud, og at forældrene føler medansvar for dagtilbuddet.

Forældresamarbejdet sker også i forældrebestyrelsen, på forældremøder og ved individuelle samtaler. Pædagogikken i et Rudolf Steiner dagtilbud bygger på dagtilbuddets pædagogiske grundlag og læreplan, og pædagogerne er åbne for at orientere om pædagogikken og drøfte den pædagogiske praksis.

I samtaler mellem forældre og pædagoger ved barnets optagelse og ved møder om barnets trivsel og udvikling sker en vigtig udveksling af erfaringer omkring barnet. Pædagogerne søger indsigt i og forståelse for barnets hjemlige forhold for at kunne hjælpe barnet og rådgive forældrene. Gennem samtale kan opnås større forståelse for barnets og fællesskabets behov. En tillidsfuld udveksling mellem forældre og pædagoger er en forudsætning for, at de sammen kan skabe en tryk ramme omkring barnets liv i dagtilbuddet og hjemme. Dette samarbejde er særligt vigtigt i perioder, hvor barnet af den ene eller anden grund er udsat og har brug for særlig omsorg.

Børn kan være fysisk, følelsesmæssigt og socialt udsatte. Nogle børn har et handicap, andre mangler omsorg og stimulation eller ro og overskuelighed. Mange børn savner tydelige voksne, som tør vise vejen og skabe rammer omkring barnets dagligdag.

En forudsætning for at få øje på det udsatte barn er, at pædagogen hver dag ser og forholder sig individuelt til hvert enkelt barn. I et Rudolf Steiner dagtilbud bliver børn og forældre hver morgen mødt af en pædagog, som tager imod og siger velkommen til en ny dag. I dette møde søger pædagogen at fornemme barnets tilstand, og så bruge den fornemmelse til at støtte barnet i løbet af dagen.

Gennem de daglige aktiviteter kan pædagogerne iagttage, hvornår og hvordan det enkelte barn er udfordret og tilgodese barnets behov ved at tilpasse dagens aktiviteter. Måske har det udsatte barn behov for at sidde ved siden af en voksen ved måltidet eller brug for at blive ledt ind i legen med en voksens hjælp.

Barnets leg afspejler det, som har gjort indtryk og lever i barnets følelsesliv. Derfor kan pædagogen ved at iagttage barnets leg se, hvad det er optaget af, og om det er fastlåst i noget, som det skal have hjælp til at forløse. Fx kan det meget urolige barn inviteres med til at stable brænde eller lave bål, mens det utrygge barn kan støttes ved, at pædagogerne skaber overskuelige rammer med en-til-en kontakt, fx omkring borddækning, hvor barnet i begyndelsen hjælper en voksen og senere kan dække bord med et andet barn.

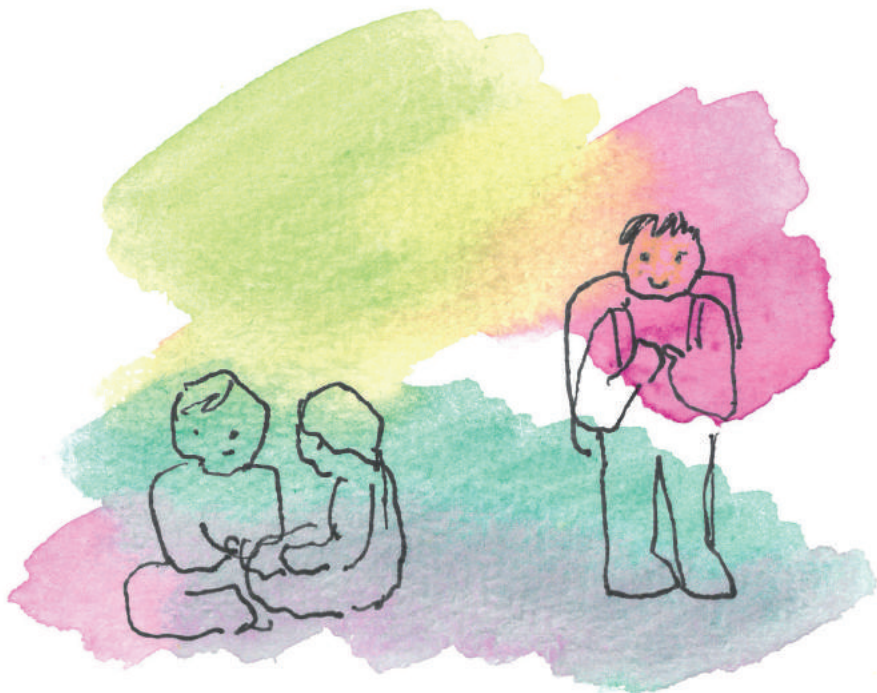
Det er vigtigt at pleje tilknytningen mellem det udsatte barn og en voksen, som det særligt holder af. Det skaber grundlag for, at barnet senere kan åbne sig mod flere relationer. Ligeledes er samarbejde med forældre særligt vigtigt, når det udsatte barns udvikling skal understøttes. Derfor søger vi at inddrage dem og lytte til deres erfaringer og ideer i forhold til barnets vanskeligheder.

På personalemøder, hvor vi evaluerer vores pædagogiske praksis, inddrager vi både pædagogers og forældres observationer af barnet. Er der tale om mere vedvarende problemer, så vil fagpersoner såsom psykologer, sprogkonsulenter eller andre, fx antroposofiske læger og terapeuter blive involveret.

Udsatte børn

Overgange

Når et barn begynder en hverdag i et Rudolf Steiner dagtilbud vil der typisk være en samtale med forældrene og pædagogerne, som skal passe barnet. Her fortæller forældrene om deres barn, og der laves praktiske aftaler om, hvordan den første tid forløber, indtil barnet kan være alene i dagtilbud. Der vil almindeligvis også have været en optagelsessamtale, hvor forældrene er blevet orienteret om pædagogikken og om samarbejdet mellem hjem og dagtilbud.

I barnets første tid arbejder de voksne med at skabe en relation til barnet, så det føler sig trygt og velkommen det nye sted. Målet er, at forældrene trygt kan overdrage ansvaret for deres barn til pædagogerne.

Skiftet fra dagtilbud til skole er en stor overgang for barnet og for familien. Pædagogikken i et Rudolf Steiner dagtilbud er med at gøre børnene klar til at modtage undervisning og færdes i det større miljø skolen udgør. Et barn, som kommer fra et Rudolf Steiner dagtilbud vil almindeligvis være god til at lytte, kunne indgå i fællesskaber, være selvhjulpne, nysgerrig, hjælpsom og god til at koncentrere sig.

Det sidste år før skolestart er der særlig opmærksomhed på at følge barnets udvikling mod at være klar til at forlade den trygge ramme i børnehaven og begynde en ny fase af sit liv i skolen. Det gælder særligt i forhold til, om barnet er modnet følelsesmæssigt til at kunne stå alene uden voksenstøtte i en større gruppe børn, og at det har ro nok til at være stille i længere tid og samle sig om fx at modtage en besked.

Pædagogernes iagttagelse af barnet og tilrettelæggelse af barnets læringsmiljø vil have fokus på, at det udvikler en tilstrækkelig modenhed til at kunne begynde i skole.

Der er meget forskellig praksis mht at sikre en god overgang fra børnehave til skoleliv, eftersom børn fra Rudolf Steiner dagtilbud kommer i skole mange forskellige steder.

Al opdragelse er selvopdragelse, og vi er som lærere og pædagoger kun omgivelse for barnet, som opdrager sig selv. Vi skal skabe de bedste rammer for barnet, således at det med vores hjælp opdrager sig selv, som det må opdrages ud fra sin egen skæbne.

Rudolf Steiner, d. 20.4.1923, GA 306

